Česko-německá deklarace

Deset let poté

Václav Klaus, Alexandr Vondra, Helmut Elfenkämper
Eva Hahnová, Václav Houžvička, Michal Petřík
Jiří Weigl, Jiří Šitler, Rudolf Jindrák
Vladimír Handl, Hans Henning Hahn
Václav Pavlíček, Miroslav Kunštát
Tomáš Kafka, Tomáš Jelínek
Jan Kuklík, Ota Filip

Marek Loužek (ed.)

č. 57/2007

cep
CENTRUM PRO EKONOMIKU A POLITIKU

zací německá strana navrhne opuštění myšlenky společné deklarace, resp. odstoupení od v té době již téměř dojednaného textu. V tento moment se projevila velká státnická zodpovědnost a vnitropolitická odvaha obou šéfů vlád, Václava Klause a Helmuta Kohla, kteří svou autoritou a nehledě na své vnitropolitické ztráty dokončení jednání a následný podpis deklarace prosadili.

Deklarace je textem, který vznikl jednáním dvou suverénních států. Nelze opomenout, že oba státy jednaly o deklaraci ve složité době nalézání vlastních novodobých identit. Na jedné straně sjednocené Německo, na druhé straně Česká republika v raném období její nově nabyté státnosti. U jednacího stolu seděli zástupci států bývalých válečných protivníků, aniž by za zády nebo jako přísedící měli nějakou západní nebo východní ochrannou mocnost či organizaci, která by jim tak či onak pomáhala, nebo je mentorovala. Naopak, čistě bilaterální řešení se plně osvědčilo. Česko-německá deklarace se stala návodem i pro další evropské státy, jak nakládat s diskusí o složitých otázkách souvisejících s minulostí.

Deklarace – od akceptace jinakosti k porozumění[1]

Vladimír Handl

Ústav mezinárodních vztahů, Praha

Česko-německá deklarace se stala fenoménem svého druhu. Nemá charakter smlouvy, ale vytvořila pevnější rámec pro vzájemné vztahy, než řada formálně závazných smluvních dokumentů. Neohlašuje shodu v nahlížení na minulost, přesto pomohla odsunout historické otázky v politické agendě na vedlejší kolej. Neuzavřela individuální nároky sudetských Němců (a ani nereparační nároky českého státu), elegantním obloukem se jim ale vyhnula.

Praha a Bonn se při jednání nemohly opřít o vzájemnou blízkost například v otázkách evropské integrace. Přesto projevily obě vlády nezbytnou politickou vůli a dospěly ke společnému dokumentu, který měl uvolnit česko-německé soužití a spolupráci na cestě České republiky do NATO a EU. Následující text diskutuje otázku vzniku deklarace, jejího charakteru a výsledků z pohledu uplynulých deseti let. Nemůže se opírat o archivní materiály a proto o některých otázkách může pouze diskutovat, nikoli je zodpovědět.

Rozvoj vztahů a otázka minulosti

Dnešní stav česko-německých vztahů je výsledkem procesu, který lze pro stručnost charakterizovat jako dvojí normalizaci a dvojí multilateralizaci. Úspěšnost celého vývoje byla založena na tom, že se na jeho základních prvcích shodla česká i německá politická třída a že vycházel z přirozených potřeb obou zemí a regionu vůbec; jako takový neměl alternativu. Koncept dvojí

1) Text rozvíjí a rozšiřuje dřívější autorovu analýzu česko-německé deklarace, publikovanou jako „Česko-německá deklarace 1997 - mezi minulostí a zítřkem?": *Mezinárodní vztahy* 1998, č. 3, s. 5-17.

normalizace a zejména multilateralizace zcela redefinoval tradiční představy o středu Evropy jako německé *Mitteleuropě*.

Jeden rozměr normalizace se týkal vztahu k minulosti, druhý představoval materiální a institucionální rozvoj vztahů. Multilateralizace česko-německého vztahu pak znamenala postupnou integraci České republiky do NATO a EU. Německá strana při stanovení svých priorit vycházela z poválečných zkušeností při narovnání vztahů se svými západními sousedy, jež bylo do značné míry podmíněno integrací celého regionu v rámci vznikajících institucí západu.

Jak vývoj v polovině 90. let ukázal, šlo i v případě česko-německých vztahů o procesy vzájemně provázané, relativně samostatně se rozvíjela pouze normalizace materiální a institucionální. Šlo při ní o vytvoření takových podmínek, které by umožnily všestranný rozvoj vzájemných vztahů na úroveň, jež odpovídá existujícím podmínkám a zájmům obou stran. Toto úsilí symbolizovala především dvoustranná smlouva z roku 27. února 1992[2] a praktická spolupráce: Německo stalo k roku 1995 nejvýznamnějším ekonomickým partnerem České republiky.[3]

V řadě oblastí se styky s Německem decentralizovaly, přičemž německá strana často vystupovala jako ochotný sponzor transformace a modernizace české státní správy a jednotlivých politik. Vnikly přímé kontakty mezi jednotlivými institucemi, pracovišti, úředníky a experty. Decentralizace, depolitizace a „de-formalizace" kontaktů představují významný prvek evropské normality a česko-německé vztahy do ní vstoupily do jisté míry již v polovině 90. let. Součástí této normality se staly také intenzivní vztahy na úrovni prezidentů obou zemí. Po počátečních obavách z „německé nadvlády" se jako samostatný dynamický prvek rozvíjela spolupráce na přeshraniční úrovni.

Pokrok se ovšem zastavil v otázce historické normalizace vztahů. Smlouva z roku 1992 potvrdila nulitu Mnichova, nepřetržitou kon-

2) Smlouva mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a vzájemné spolupráci, Sbírka zákonů č. 521/1992.

3) Viz Zeman, K. - Grexa, B.: Ekonomické vztahy SRN ke státům střední a východní Evropy. In: Handl, V. - Hon, J. - Pick, O. (eds.): *Vztahy SRN ke státům střední Evropy*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 126.

tinuitu Československa a existující hranici mezi oběma státy (v listopadu 1994 definovanou ve zvláštní smlouvě jako státní hranice). Důrazné požadavky představitelů Sudetoněmeckého krajanského sdružení (dále SKS), které se přímo promítaly do českých médií a politiky, vyvolávaly v české veřejnosti rostoucí znepokojení. Ukázalo se, že hlavní proud sdružení existoval v německé politice jako uzavřená entita, nedotčená kritickou sebereflexí: historický obraz sudetských Němců se povětšinou omezoval na vlastní roli jako oběti české (československé) politiky 20. století. Tragédie odsunu jakoby kompenzovala míru viny, spojené s podporou nacismu.[4]

Přelom roku 1989/1990 a smířlivé gesto prezidenta Václava Havla, které si získalo německou veřejnost i většinu politické scény, symbolizovaly nový začátek česko-německých vztahů. Oživily ale zároveň naděje na uplatnění nejen morálních, ale i majetkoprávních a politických nároků komunity sudetských Němců.[5] SKS začalo nekoordinovaně vystupovat s difúzními požadavky, které v očích české veřejnosti okamžitě resuscitovaly skomírajícího strašáka „německého revanšismu".[6] Rétorika vedení SKS brzy začala připomínat dobu studené války.

Negativní účinek na českou veřejnost a politiku měl ovšem i postoj vlády Helmuta Kohla. Ta sice tvrdé požadavky SKS přímo nikdy neprosazovala a obávala se negativního image sjednoceného Německa. Česká veřejnost a média ale neuměla dostatečně rozlišovat mezi německou politikou na federální úrovni, zemské (převážně bavorské) úrovni a postupem SKS. Získat plastický pohled na německou scénu navíc nebylo snadné ani proto, že Helmut Kohl se chtěl zároveň vyhnout i kritice ze strany Spolkového svazu vyhnanců (BdV). Ten jej po podepsání německo-polské smlouvy o hranici na Odře-Nise napadal, že byla dojednána příliš zbrkle.

4) K problému historické reflexe v sudetoněmecké komunitě viz Hahnová, E.: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*: Praha 1996; Tampke, J.: *Czech-German Relations and the Politics of Central Europe: From Bohemia to the EU*: Basingstoke 2002; Houžvička, V.: *Návraty sudetské otázky*: Praha 2005.

5) Tyto nároky jsou jednoznačně vyjádřeny ve stanovách Sudetoněmeckého krajanského sdružení, viz. *Ziele der Sudetendeutschen gemäß Satzung der SL*, http://www.sudeten.de/bas/index_b.htm (stav: 15.3.2006)

6) Seibt, F.: Deutschland un die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas: München 1993, s. 404.

Kohl proto prohlásil již v roce 1992 česko-německé vztahy za *Chefsache*: v těchto případech si kancléř ponechává zásadní rozhodnutí pro sebe a disponuje tak značnou pružností. Helmut Kohl ale ve skutečnosti žádnou podstatnou aktivitu nevyvíjel; pokračoval v politice jakési minimální normalizace, která se snažila minulost pokud možno obejít. Jestliže česká strana od samého počátku trvale usilovala o provedení „tlusté čáry za minulostí", akceptovala toto pojetí německá politika pouze v nejobecnější podobě, nejlépe formou vstřícných gest.[7] Odmítala ale jednat o uzavírající klauzuli ohledně majetkových otázek (viz snaha Prahy o vzájemné „vynulování" majetkoprávních a reparačních požadavků), nebo pokud jde o nulitu Mnichovské dohody od samého počátku (viz např. mlčení Helmuta Kohla na návrh prezidenta Havla z 8. 5. 1991).

Svůj návrh na odškodnění českých obětí nacismu z jara 1993 stáhl Helmut Kohl údajně proto, že o něm média příliš brzy informoval Václav Havel. Jako pravděpodobnější se jeví vysvětlení, že ve skutečnosti neměl podporu CDU a zejména CSU. Právě CSU se snažila vytvořit junktim mezi odškodněním českých obětí nacismu a německých obětí odsunu. Paralelní přístup k odškodnění německá vláda nepřímo prosazovala i během pozdějšího jednání o deklaraci a byla za to kritizována opozicí. Zcela v tradici politiky Konráda Adenauera tak CDU ve vztahu k „vyhnancům" lavírovala. Vyslovovala jejich požadavkům obecnou podporu, v praktické politice je ale prosazovala jen tam, kde viděl možnost kompromisu. Důvod podpory byl v první řadě vnitropolitický: voličský potenciál SKS byl pro konzervativní strany velmi podstatný.

Především CSU, která se vždy definovala jako patron sudetských Němců, prožívala právě počátkem 90. let pokles voličské podpory. Cítila se subjektivně pod velkým tlakem vzhledem k tomu, že neměla ze svého pohledu k dispozici přijatelného koaličního partnera, bojovala o zachování absolutní většiny v bavorském zemském sněmu.[8] Samo Sudetoněmecké krajanské sdružení představovalo vrcholně konzervativní, do minulosti zahleděnou komunitu. Stalo se ale také dobře organizovanou zájmovou skupinou, která se soustředěně snažila působit na německou vládu.[9] Širší problém představuje skutečnost, že v průběhu 90. let docházelo k jistému posunu ve veřejné diskusi o minulosti. Německé obyvatelstvo se poprvé definovalo také jako oběť války. Nedošlo sice k záměně dosud dominantního „režimu paměti", zaměřeného na německou agresi (symbol Osvětimi), za „režim paměti" soustředěný na německé oběti; oba způsoby vzpomínání ale existovaly paralelně.[10]

Spolková politika si byla vědoma citlivosti celé problematiky česko-německých vztahů; vyhýbala se proto jejich politizaci a to i během „supervolebního roku" 1994; podle očekávání výjimku představovala některá vystoupení představitelů CSU.[11] O značné zdrženlivosti českých politických stran svědčí to, že se ani v České republice v první polovině 90. let téma česko-německých vztahů nestalo předmětem volebního kampaně (s výjimkou KSČM).

Politické vztahy byly chudé i z dalších důvodů. Nepodařilo se zjevně vybudovat bližší vztahy na úrovni předsedů vlád. Běžné kontakty mezi kancléřem Kohlem a premiérem Klausem byly málo intenzivní; v letech 1993–1996 navštívil Václav Klaus SRN osmnáctkrát, ale s kancléřem Kohlem se setkal oficiálně jen jednou (23. 3. 1993). Kancléř Kohl v opačném směru necestoval ani jednou.[12] Česká a německá vláda si nebyly blízké v přístupu k evropské integraci, ale např. ani k takové otázce, jako byly vztahy

7) Válek, L.: *Schlußstrich unter Vergangenheit. Entschädigungsansprüche der Sudetendeutschen kein Thema*: Süddeutsche Zeitung, 12. 4. 1991. K otázce gesta viz Dienstbier, J.: *Od snění k realitě: Vzpomínky z let 1989–1999*: Praha 1999, s.134.

8) Smrt dlouhodoletého předsedy CSU a charismatického premiéra, F.J.Strausse, působila psychologicky jako faktor oslabení přitažlivosti a průraznosti strany. Trend se podařilo zastavit až v roce 1998 a zvrátit téměř historickým vítězstvím Edmundu Stoiberovi v roce 2003.

9) Wood, S.: German Expellee Organisations in the Enlarged EU: German Politics 14 (2005), č. 4, s. 487–497.

10) Langenbacher, E.: Changing Memory Regimes in Contemporary Germany? German Politics and Society 21 (2003), č. 2, s. 46–68.

11) Předseda CSU, Theo Weigel, ve svých volebních projevech roku 1994 několikrát téma česko-německých vztahů oslovil. Na spolkové úrovni poprvé (a pouze okrajově) použil česko-německé téma Helmut Kohl až v létě před spolkovými volbami roku 1998.

12) 'Meetings of Czech and German Prime Ministers rare', Česká tisková kancelář, 28. 11. 1996, s.1–2. Tento přehled nezahrnuje setkání na multilaterálních fórech.

státu a katolické církve - problém pro Helmuta Kohla jako porýnského katolíka zcela nepochopitelný.

Byla to nicméně hlavně a především historická agenda, která začala komplikovat naplňování strategie normalizace a multilateralizace vzájemných vztahů. Proces přijetí České republiky do NATO (a do EU) byl bez historického narovnání vztahů stále méně přijatelný. Jednak proto, že USA a další členské země neměly žádný zájem na tom, aby rozšiřování vnášelo do aliance vnitřní napětí. Jednak z důvodu rostoucí nedůvěry české veřejnosti vůči Německu a to i v kontextu integrace do NATO a EU. V polovině 90. let se tak situace ukazovala jako pro obě strany nepřijatelná.

Cesta k deklaraci a průběh jednání

Jedním z impulzů k jednání o bilaterální deklaraci se stal dopis Edmunda Stoibera z přelomu let 1994-1995, adresovaný ministru zahraničí Josefu Zieleniecovi. Podle jeho návrhu měla jednání směřovat k dohodě o řešení, nikoli uzavření otázek minulosti. CSU by pro tuto pozici zřejmě získala opatrnou podporu sesterské CDU, těžko ale koaliční FDP; veškeré skryté a tím spíše otevřené materiální požadavky SKS a CSU šly proti postoji veřejného mínění a byly rezolutně odmítány levicovou opozicí - SPD, Zelenými a PDS.

Na návrhu Edmunda Stoibera bylo zajímavé, že text deklarace měly odsouhlasit parlamenty obou zemí. Česká politika, především ale „prodeklarační koalice", kterou vytvořili ministr Zieleniec, jeho náměstek Alexandr Vondra a prezident Havel, byla přesvědčena, že česko-německé vztahy potřebovaly osvobozující impulz, který by odstranil zátěž rostoucí nedůvěry a napětí.

Takový aktivistický postup se mohl opřít o shodu hlavních politických sil. Půdorys jejich konsensu (který v zásadě zahrnoval i KSČM) charakterizoval projev prezidenta Havla 17. února 1995 v pražském Karolínu.[13] Vycházel z obhajoby logiky vzniku a existence Československa jako moderního, demokratického, liberálního státu. Zdůrazňoval kauzalitu historických událostí: konec česko-německého soužití nebyl dán vysídlením; „smrtící ranou" mu bylo „fatální selhání velké části našich občanů německé národnosti, kteří před demokracií, dialogem a tolerancí dali přednost diktatuře, konfrontaci a násilí, ztělesňovanými Hitlerovým nacionálním socialismem". Proto také „zlo odsunu bylo jen smutným vyústěním zla, které mu předcházelo".

Za předmět dalších jednání označil potřebu „už jednou jasně říct, co všechno patří do historie a s čím vším by se mělo jako s historií nakládat." Havel odmítl pokusy „vydolovat z dávných historických událostí či nespravedlností celý soubor aktuálních politických či právních požadavků a nároků zpochybňujících samu půdu, na níž stojí poválečné evropské uspořádání". Česká republika proto „nikdy nebude jednat o revizi jejich výsledků, o jakémkoli zásahu do kontinuity svého právního řádu, o jakémkoli způsobu opravování historie na úkor současníků". Na pořadu dne bylo odškodnění zbývajících obětí nacistické zvůle, nikoli ale pokusy „rušit naše dávné a legitimně parlamentem schválené právní akty, které navíc dávno překryla historie celými vrstvami aktů jiných".

Zklamání české politiky z taktizování Helmuta Kohla vyjádřil Václav Havel tím, že se přihlásil k „evropskému Německu" a plejádě německých vůdčích osobností, mezi nimiž ovšem nejmenoval samotného kancléře Kohla, jenž si na svém evropanství vždy velmi zakládal.[14] Projev měl v Německu nejednotnou odezvu: byl jednoznačně přivítán opozicí, vládní strany v něm ale spatřovaly neodůvodněné přitvrzení české pozice a Václava Havla osobně. V každém případě projev přitáhl pozornost německé politiky, médií a veřejnosti k českému vidění česko-(sudeto)německého sporu a zařadil jej do historického a evropského kontextu.

Samotná jednání byla zahájena oficiálně v červnu 1995. Byla na české straně vedena prvním náměstkem ministra zahraničních věcí Alexandrem Vondrou, na německé straně státním tajemníkem ministerstva zahraničí Petrem Hartmannem. Ukázala se jako

13) „Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství", Projev prezidenta republiky Václava Havla, 17. 2. 1995, Praha, Univerzita Karlova, http://www.vaclavhavel.cz/index.php?sec=7&id=11&kat=2&from=12

14) Václav Havel jmenoval Theodora Heusse, Konrada Adenauera, Kurta Schumachera, Ludwiga Erharda, Willyho Brandta a Richarda von Weizsäckera.

složitější, než se očekávalo. Praha zjevně předpokládala, že dohoda bude dosažena během relativně krátké doby, tak aby se téma nestalo předmětem volebního boje na jaře 1996 (ministr Zieleniec navíc zřejmě počítal i se ziskem volebních hlasů). Jednání probíhala výlučně na úrovni vlád a měla přísně tajný charakter. Nepřímo tak potvrzovala skutečnost, že jsou kontroverzní.

Jak jednací pozice, tak průběh rozhovorů se v tajnosti skutečně udržely - což byl jev v české politice zcela ojedinělý! Dodnes ostatně lze o přesných výchozích pozicích obou stran pouze spekulovat - dokumenty ani veřejná prohlášení zatím k dispozici nejsou. Je zjevné, že česká strana usilovala o co nejjasnější definici „tlusté čáry za minulostí", a to včetně majetkových nároků. Vracela se tak zřejmě k snahám počátku 90. let dosáhnout v majetkových otázkách „nulového řešení", kdy žádná strana nevznáší majetkové požadavky, s výjimkou odškodnění obětí nacismu. Německá strana naopak se podle všeho podobnému závazku snažila vyhnout vzhledem k právní povaze nároků soukromých osob - občanů SRN, a usilovala zřejmě o symetrické gesto omluvy za minulost.

Právě informační embargo vyvolávalo po celou dobu jednání protesty opozičních stran v obou zemích, veřejnosti v České republice a Sudetoněmeckého krajanského shromáždění v Německu. Aktivity představitelů opozice, zejména místopředsedkyně Spolkového sněmu Antje Volmerové (Strana Zelených) a místopředsedy parlamentní skupiny SPD ve Spolkovém sněmu Günthera Verheugena nicméně ovlivnily širší politický rámec jednání a pohled na německou politiku v České republice. Zejména díky nebývalému rozvoji kontaktů českých a německých sociálních demokratů v ČSSD postupně převládli zastánci deklarace.

Vnitropolitické souvislosti se tak staly i brzdícím faktorem, který modifikoval již dojednaný text a posunul závěr jednání. Setkání ministrů Zieleniece a Kinkela během vrcholné schůzky EU v prosinci 1995 totiž naznačilo, že většina otázek našla přijatelné řešení a ministři oznámili, že deklarace bude připravena k podpisu počátkem roku 1996. 16. ledna 1996 nicméně ministr Klaus Kinkel na prvním přímém jednání v Bonnu prakticky jednání vrátil o celou etapu zpět a znovu otevřel otázky hodnocení minulosti, kde strany už dospěly k dohodě. Vyplynulo to z tiskové konference (první svého druhu po dobu jednání), kterou zjevně

rozhořčený ministr Zieleniec svolal po svém návratu do Prahy na ministerstvu zahraničních věcí. Obvinil Klause Kinkela, že ztěžuje jednání. Na toto vystoupení reagoval německý ministr tiskovým rozhovorem (Frankfurter Allgemeine Zeitung 18. 1. 1996). Označil pozice české strany za příliš strnulé a potvrdil závazky německé vlády vůči sudetským Němcům.

Dopustil se ovšem taktické chyby, která ovlivnila další jednání. Veřejně prezentoval jinak známou, z mnoha důvodů ale nezdůrazňovanou pozici německé politiky k Postupimské dohodě. Všechny politické strany SRN - s výjimkou levicové PDS - považují Postupimskou dohodu za deklaraci politické vůle vítězných mocností právně nepřijatelnou proto, že legitimizovala odsun milionů civilních obyvatel německé národnosti ze střední Evropy do spojeneckých okupačních zón. Zároveň ale dokument de facto akceptovaly v politické praxi. Kinkelovo vyjádření tak bylo v souladu s německým právním názorem a ministerstvo zahraničí SRN jej nemohlo než potvrdit.

Výsledek byl pro německou politiku více než nepříjemný: k statutu Postupimské dohody se - již druhé od roku 1990 - vyjádřily vítězné mocnosti. Potvrdily, že nemají v úmyslu svůj vztah k Postupimské dohodě měnit.[15] Poprvé se dostalo české straně podpory také veřejné podpory Polska, kterou zpochybnění Postupimské dohody nutně znepokojilo.[16] Česká pozice se následně v některých prvcích přitvrdila a odmítla např., aby ustavení společného fondu znamenalo uzavření českých nároků, jak tomu je v případě Polska. Premiér Klaus naznačil, že ukončení jednání zvláště nespěchá.

Není zcela jasné, co vyvolalo posun v pozici Klause Kinkela v tak vysoké fázi jednání. Část analytiků přitom staví otázku, zda se německá politika skutečně nepokusila učinit krok směrem k revizi výsledků války v nejslabším článku - tedy vůči oslabené České republice.[17] Zejména experti blízcí jednání se nicméně domnívají, že vysvětlení je spojeno spíše s vnitropolitickým posta-

15) Viz přílohy sborníku Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Sborník. Ústav mezinárodních vztahů. Praha 1996.

16) Bachmann, K.: Die Tschechen finden einen Partner für Ihren Dialog mit Deutchland - Polen: *Die Presse*, 14. 5. 1996.

17) Viz Handl, V. - Kural, V. - Reiman, M: Česká republika a Německo. In: Kural, V. (ed.): *Česká zahraniční politika. Úvahy o prioritách*: Praha 1997, s. 175.

vením ministra Kinkela. Na uzavřeném jednání německé vládní koalice 20. 12. 1995 byl ministr Kinkel zřejmě tvrdě kritizován ze strany svého tradičního oponenta, bavorského premiéra Stoibera. Pro CSU, připravující se na komunální volby na jaře 1996, bylo znění textu nepřijatelné, protože neodráželo pozice Sudetoněmeckého krajanského shromáždění. Helmut Kohl oslabeného ministra Kinkela zjevně přinejmenším nepodpořil. Předpokládá se, že se proto Klaus Kinkel pokusil revidovat text deklarace a tak ve vládě posílit svou autoritu.

Jednání byla znovu zahájena 12. 2. 1996 a dospěla během jara k nové dohodě o většině textu. Jak českou tak německou stranu přitom stimuloval postoj francouzské a zejména americké politiky, která dala oběma stranám najevo, že narovnání vzájemných vztahů je důležité právě v souvislosti s jednáním o přijetí České republiky do NATO. Na jaře získala německá politika větší manévrovací prostor, poté co CSU v komunálních a CDU a FDP v zemských volbách posílily své pozice. Německá strana zřejmě i proto poprvé souhlasila se závazkem nezatěžovat vzájemné vztahy otázkami pocházejícími z minulosti.

V pozdním létě se kancléř Kohl zjevně rozhodl pro urychlené uzavření jednání. Zjevně si uvědomoval, že požadavky funkcionářů SKS (viz výše uvedené stanovy SKS) budou už z důvodu institucionálních zájmů vždy v rozporu se zájmy České republiky. Hledal jen možnost odmítnout požadavky SKS (a CSU) s co nejmenší vnitropolitickou ztrátou. Napomohla mu ostudná epizoda z průběhu každoročního shromáždění Spolkového svazu vyhnanců (tzv. Dny vlasti) 9. září 1996. Jeden z účastníků zde reagoval na jednoznačné prohlášení spolkového prezidenta Romana Herzoga, že nároky na bývalé východní území Německa jsou vyloučené, hlasitým zvoláním „vlastizrádce!“[18] Případ vyvolal v celém Německu značné pobouření, čehož Helmut Kohl takticky využil a prosadil na koaličním jednání 12. září přijetí textu deklarace. I CSU zde vyjádřila souhlas s 90 % textu.

Na podzim 1996 se pak obě strany věnovaly tomu, aby připravily pro přijetí dokumentu domácí půdu. Rozdíly v rozměrech toho-

18) Süddeutsche Zeitung, 10. 9. 1996. Svaz vyhnaných se omluvil, postoj prezidenta Herzoga a vlády v otázce východních teritorií ale nadále odmítá.

to úkolu odpovídaly odlišné váze, jakou česko-německé narovnání hraje v obou zemích. V České republice šlo zejména o to zajistit pro deklaraci parlamentní většinu, tedy získat pro ni alespoň část ČSSD. Vládní koalice v té době ještě neměla převahu v Poslanecké sněmovně a podporu opozice potřebovala. ČSSD se ale obávala, že vláda šla díky tajné diplomacii na nepřijatelné ústupky. 10. října se proto setkali představitelé koaličních stran a ČSSD na jednání u prezidenta Havla. Většina přítomných se tu poprvé a to jen „letmo“ se seznámila s textem deklarace.[19] Všechny strany souhlasily s tím, že se o deklaraci povede rozprava v Parlamentu České republiky. Miloš Zeman navíc požadoval, aby měli poslanci právo text na základě debaty změnit.

V Bonnu byla situace zcela jiná. Německá parlamentní opozice (tedy levicové strany - sociální demokraté SPD, Zelení) měla od počátku zájem zejména na tom, aby deklarace vycházela dostatečně vstříc české straně. Problém německé politiky tak byl výlučně problémem konzervativně-liberální koalice, přesněji konzervativních CDU a CSU. SKS se dostal do jiné situace než v roce 1992, kdy bavorská CSU v souladu s jeho požadavky hlasovala proti československo-německé smlouvě. CSU v roce 1996 deklaraci sice kritizovala, ve své většině ji ale podpořila. Potvrdilo se, že bavorská politika má konec konců zásadní zájem na integraci České republiky jako stabilního partnera pro hospodářskou a bezpečnostní spolupráci do západních struktur.

Sudetoněmecká střechová organizace byla o textu ve své úplnosti informována až po skončení jednání v prosinci 1996 a nemohla tak výsledek ovlivnit. Představitelé SKS protestovali u kancléře Kohla jak proti způsobu informování tak proti většině kompromisních formulací dokumentu.[20] Obavy vyvolal zejména klíčový závazek obou vlád nezatěžovat vzájemné vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti (článek IV), princip historické kauzality (článek I) a to, že dokument nezmiňuje „právo na vlast“. Rozhořčení z postupu vlády bylo zřejmě

19) Stupeň utajení byl údajně takový, že účastníci obdrželi text až během jednání a to v jediném exempláři, který si postupně předávali a na závěr museli vrátit.

20) *Erklärung des Sudetendeutschen Landsmannschaft und des Sudetendeutschen Rates zur veröffentlichten Deutsch-tschechischen Erklärung*, 12. 12. 1996. In: Habel, *Dokumente*, s.1064–1065.

důvodem pro pokus zmařit podpis dokumentu tím, že funkcionáři SKS předali bez povolení ministerstva zahraničí nadále tajný text deklarace tehdejšímu korespondentovi německé televize ARD v Praze Klausi Bachmannovi a ARD jej zveřejnila.

Předpoklad, že nepřipravená česká veřejnost smete text ze stolu, nevyšel: reakce české veřejnosti byla skutečně bouřlivá, nikoli však pouze negativní. V Praze před parafováním deklarace (20. 12. 1996 za návštěvy Klause Kinkela v Praze) a před jejím konečným podpisem (21. 1. 1997 za návštěvy Helmuta Kohla) proběhly protestní demonstrace a rozsáhlé petiční akce, organizované zejména komunistickou stranou a některými organizacemi odbojářů a totálně nasazených. Ke slovu se nicméně přihlásili i ti, kdo dokument považovali za krok vpřed. Kontroverzní debata českou veřejnost v jistém smyslu na podpis dokumentu připravila a „informační únik" věci deklarace spíše prospěl než uškodil.

Sám akt podepsání v lednu v Praze naznačil budoucí problémy naplňování textu deklarace. V sudetoněmecké veřejnosti vyvolalo pobouření prohlášení premiéra Klause, který vysídlení/vyhnání označoval jako „nucený odchod". Česká veřejnost a politika byly velmi znepokojeny tím, že Helmut Kohl na otázku Sudetendeutsche Zeitung prohlásil, ze majetkové otázky „samozřejmě zůstávají otevřené". Kohlovo prohlášení, směřované do Mnichova, spíše než do Prahy, v každém případě dramaticky snížilo šance deklarace na většinovou podporu v Poslanecké sněmovně. Bylo také hlavním důvodem pro pokus Miloše Zemana ve funkci předsedy Poslanecké sněmovny získat během návštěvy u prezidenta Herzoga (27. 1.) a v bonnském Spolkovém sněmu německé partnery pro myšlenku společného úvodního prohlášení obou parlamentů. Dodatečný text měl zvýšit váhu článku IV deklarace.

SPD, která kritizovala Helmuta Kohla za jeho výroky v Praze, návrh solidárně podpořila a jednala o něm s představiteli stran vládní koalice. Ti jej odmítli jako nadbytečný, opakující jen část textu deklarace. Fakticky zřejmě nechtěli článek IV zvláště zdůrazňovat díky pozicím CSU a Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Ani podpora Zelených a některých poslanců PDS tak nemohla zajistit návrhu dostatečný počet hlasů. Návštěva Miloše Zemana nicméně měla svůj význam. Obrátila opět pozornost německé veřejnosti a politiky na citlivá a nedotažená místa

v deklaraci. Zároveň měla návštěva předsedy Poslanecké sněmovny vnitropolitický, do jisté míry i vnitrostranický význam: byla do té doby nejvýraznějším samostatným politickým krokem sociálně-demokratického předsedy Poslanecké sněmovny. Pro další vývoj bylo důležité, že Zemana podpořila SPD a většina německé levice. Spolkový sněm o deklaraci hlasoval po relativně krátké a nijak bouřlivé rozpravě 30. ledna 1997.[21]

Rozprava zejména v české Poslanecké sněmovně byla podle očekávání podstatně kontroverznější. Nebyla ovšem poznamenána ani tak kritikou textu deklarace, jako protiněmeckými a nacionalistickými litaniemi extremní pravice - republikánů. Během jednání se v redukované podobě prosadil návrh Miloše Zemana (a tedy ČSSD) přijmout uvozující text, který by deklaraci či spíše její interpretaci „vylepšil" a zdůraznil skutečnost, že dokument svým způsobem uzavírá vzájemné nároky. Na nutnosti prohlášení se ještě před začátkem rozpravy shodli i Miloš Zeman a Václav Klaus, proti se od počátku stavěl ministr zahraničí Zieleniec, který chtěl dodržet reciprocitu ve vztahu k německé straně.

Po dlouhé debatě byla nakonec deklarace uvozena jednou větou a získala podporu vládní koalice a rovněž značné části sociálních demokratů. Poslanecká sněmovna se tak za deklaraci postavila solidní většinou. Komunistická strana označila deklaraci za „institucionalizovanou lež" a hlasovala spolu s republikány a některými poslanci ČSSD proti.[22] Debata v Senátu měla zcela jiných charakter. Vzhledem k tomu, že zde vládní koalice měla pohodlnou většinu, neusilovala nikterak o podporu ze strany sociálních demokratů. Nedošlo zde tedy k žádné spolupráci a ani k dohodě o uvozujícím prohlášení. Navíc, díky kontroverzní debatě došlo zřejmě k hlasovacímu omylu a proti deklaraci se postavil nejen jediný senátor za KSČM, ale i všichni reprezentanti ČSSD.[23]

21) Pro hlasovalo z 620 celých 577 poslanců, 20 bylo proti 23 se zdrželo.
22) Ze 197 přítomných poslanců hlasovali pro všichni 99 poslanci vládní koalice a rovněž 32 z 58 sociálních demokratů. 59 poslanců hlasovalo proti (všichni Republikáni, poslanci KSČM a rovněž několik sociálních demokratů).
23) Pro deklaraci tak hlasovalo 54 senátorů vládních stran, proti 23 senátorů ČSSD a jeden senátor za KSČM. Jak později vysvětloval Jan Kavan, tehdy senátor za ČSSD, domnívali se sociální demokraté, že hlasují o textu, který v souvislosti s hlasováním navrhly vládní strany a který považovali za nepřijatelný. Jejich odmítnutí tak neplatilo deklaraci samotné.

Deklarace a její interpretace

Deklarace samozřejmě není dokumentem ideálním. Řada pro Prahu důležitých pozic byla – jak je při diplomatických jednáních běžné – „vyměněna“ za ústupky druhé strany. Proto se v článku II neobjevuje zmínka a roli sudetských Němců, článek III naopak obsahuje kritiku tzv. amnestijního zákona; v celém textu chybí zmínka o Mnichovské dohodě a Postupimské dohodě atd., zato se nehovoří o dekretech prezidenta Beneše. Text je prostě zjevně kompromisem.

Pro Prahu mělo zvláštní význam potvrzení, že Německo „plně podporuje“ přijetí České republiky do EU a NATO a to „v přesvědčení, že je to ve společném zájmu“. Tento závazek německé politiky přitom nebyl spojen se žádnou podmínkou. Článek I zdůrazňuje odpovědnost obou stran za rozvoj vzájemných vztahů v duchu dobrého sousedství a partnerství. České straně se podařilo do textu prosadit princip historické kauzality, když deklarace uvádí, že společná cesta do budoucnosti vyžaduje jasné slovo o minulosti, „přičemž příčina a následek ve sledu událostí nesmějí být opomíjeny“ (článek I).

Vztahem k minulosti se zabývají především články II–IV. Německá strana se hlásí mj. k odpovědnosti Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě, útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky. Lituje utrpení a křivd, které Němci způsobili českému lidu, vzdává čest obětem i příslušníkům odboje a uznává „že „nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro poválečný útěk, vyhánění a nucené vysídlení“.

Ve článku III lituje česká strana, že „vyháněním, jakož i nuceným vysídlením“ sudetských Němců, „vyvlastňováním a odnímáním občanství“ bylo způsobeno „mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny“. Lituje zejména „excesů“ a toho, že na základě zákona č.115 z 8. 5. 1945 „bylo... umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto zločiny potrestány“.

Těžiště deklarace spočívá v článku IV. Obě strany se zde shodují v tom, že spáchané křivdy „patří minulosti“ a „jsou rozhod-

nuty nadále dávat při utváření svých vztahů přednost porozumění a vzájemné shodě“. Stranám se nepodařilo sblížit právní hlediska a proto „každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný právní názor“. Politická vůle obou stran je přitom jasně vyjádřena: strany „nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“. V dalších článcích potvrzují strany závazky vůči německé menšině a osobám českého původu v obou zemích a jsou proto připraveny „v rámci svých platných právních předpisů“ brát při posuzování žádostí o pobyt a přístup na trh práce zvláštní zřetel na humanitární a jiné důvody, zejména příbuzenské a další vztahy.[24]

Jako velmi důležité se mělo ukázat rozhodnutí zřídit česko-německý fond budoucnosti, do nějž německá strana vložila 140 mil DM a česká 440 mil Kč. Fond byl určen k financování projektů společného zájmu. Německá strana se hlásí ke svému závazku vůči obětem nacismu, projekty proto mají být „ku prospěchu především obětem nacionálněsocialistického násilí“. Předpokládalo se, že bude pokračovat dosavadní úspěšná práce společné česko-německé komise historiků a strany se zavázaly ke zřízení diskusního fóra.

Z textu je zjevné, že se obě strany, ale zejména německá politika, podstatně vychýlily od svých pozic směrem ke kompromisu. Obě strany ovšem dokument interpretovaly poněkud odlišně. Interpretační rozdíly byly přitom zjevné nejen mezi smluvními stranami, ale i mezi zastánci deklarace na německé straně.

Odlišně bylo nadále vnímáno samo poslání deklarace, tedy zda dokument představuje tzv. „tlustou čáru“ za minulostí. Vláda Helmuta Kohla ve své většině vnímala deklaraci jako dokument, který povede k další spolupráci, včetně řešení otázek týkajících se minulosti. Nezdůrazňovala nebo odmítala tvrzení, že by dokument cokoli uzavíral. Helmut Kohl neviděl žádnou potřebu „tlusté čáry“, vyzýval „obrátit se k tématům... které by mohly ztížit naši

24) Připravenost obou stran v tomto ohledu je poněkud rozvedena v prvním ze tří dopisů, jejich výměna byla s podpisem deklarace spojena. Dopis ovšem nepřináší žádné další prohloubení daného závazku.

cestu do společné budoucnosti a hovořit o nich".[25] V jistém smyslu ale i on, i když nepřímo, poukazoval na to, že s deklarací skončilo určité období ve vzájemných vztazích: očekával, že deklarace pomůže oběma stranám „prolomit začarovaný kruh vzájemného účtování a připisování viny".

Někteří politici CDU přidávali prvku „uzavírání" větší důraz než kancléř.[26] Paradoxem bylo, že nejvýrazněji „finální charakter" deklarace vnímalo Sudetoněmecké krajanské sdružení. Správně chápalo, že dokument de facto omezuje jeho pole působnosti na práci společných česko-německých institucí (fond a fórum), které přitom nemají sílu ani mandát zabývat se jeho tradičními požadavky, obsaženými v koncepci „práva na vlast". Potvrzuje se tak, že deklarace v určitém smyslu „čáru" narýsovala – jestliže ne obecně za minulostí, pak jistě přes rozpočet radikálů ve sdružení. Někteří jeho funkcionáři proto obvinili německou vládu ze zrady.[27]

Ani SPD nebyla ve výkladu tohoto prvku deklarace zcela jednotná, i když finální charakter ujednání zdůrazňovala více. Předseda parlamentní skupiny SPD ve Spolkovém sněmu, Rudolf Scharping, sice nehodnotil deklaraci jako „tlustou čáru", protože vyzdvihoval její orientaci do budoucnosti. Představoval ji ale jako „tečku" procesu historického porozumění, zahájeného Wili Brandtem, jako „poslední kapitolou německé východní politiky". Podle Güntera Verheugena šlo o uzavření „výčitek z jedné a druhé strany ... nároků a protinároků". Příklad Polska podle něj dokazoval, že „tlustá čára" v tomto smyslu možná je. Strana Spojenectví 90/Zelení ústy Antje Vollmerové zdůraznila finální charakter dokumentu po svém: ocenila deklaraci jako „poslední kámen východní politiky, uvolnění napětí a mírové politiky" všech německých vlád.

25) Viz výtah z protokolu 154. zasedání Spolkového sněmu, 13. volební období. 30. 1. 1997, in: *Ansprachen aus Anlaß der Deutsch-tschechischen Erklärung vor den Mitgliedern des Deutschen Bundestages und des Bundesrates am 24. April 1997 in Bonn und den Abgeordneten und Senatoren des Tschechischen Parlaments am 29. April 1997 in Prag*: Bonn 1997, s. 63.

26) Tak například Jürgen Schröder, místopředseda společného parlamentního výboru Evropského parlamentu EU-Česká republika. Viz: Podle J. Schrödera se ČSSD mýlí, když kritizuje deklaraci. ČTK, Brusel, 21. 1. 1997.

27) Viz např. viceprezident Svazu vyhnanců Paul Latussek v článku Vertriebene fühlen sich verraten. BdV fordert zum Tag der Heimat neue Ostpolitik – Schutzpflicht bei EU-Erweiterung angemahnt: *Die Welt*, 6. 9. 1997.

Jako „poslední rohový kámen naší politiky usmíření ve směru na Západ i na východ" zhodnotil deklaraci Klaus Kinkel.

Naopak CSU a jistá část CDU viděla deklaraci jako cestu k „uznání práva na vlast". Zdůrazňovaly, že „přibližování České republiky k EU a NATO musí být využito k tomu, aby bylo nalezeno řešení dosud otevřených otázek", jako např. pro „další konkrétní možnosti uplatnění práva na vlast". Tento požadavek zdůraznila mnohokrát různá grémia CSU a SKS. Barbara Stammová, bavorská ministryně práce a sociálních věcí, která měla na starosti péči o sudetské Němce, chápala deklaraci jasně jako „mezidokument". „Tlustou čáru" za minulostí v deklaraci neviděla ani PDS, na rozdíl od CSU ji ale postrádala. Měla být v deklaraci obsažena, aby se už konečně neživily plané naděje na uskutečnění majetkoprávních nároků.

Čeští zastánci deklarace dokument vnímali jako politickou „tlustou čáru" za minulostí. Deklarace uzavřela jednu historickou kapitolu (Josef Zieleniec). Podle Václava Klause nalezly majetkoprávní otázky odpovídající řešení v záruce, že Bonn nebude politicky podporovat požadavky sudetských Němců. Vedoucí jednání z české strany, Alexandr Vondra, poukázal na to, že deklarace nemůže anulovat nárok individuálních osob usilovat o naplnění svých domnělých nebo skutečných práv. Tuto možnost mají občané na obou stranách, tedy i české oběti nacismu. Význam deklarace viděl v závazku, nezatěžovat danými otázkami vzájemné vztahy.

V případě, že by se spolková vláda k požadavkům vyjadřovala „tradičním způsobem", získala česká vláda právo ptát se německé strany, zda chce těmito otázkami zatěžovat vzájemné vztahy. Odpověď Bonnu by měla být v souladu s deklarací. Česká strana, která byla v době jednání o bilaterální smlouvě v zásadě ochotna jednat o „nulovém řešení" *vzájemných* nároků (kromě nároků perzekučních), samozřejmě deklarací *jednostranně* své požadavky neanulovala. Naopak, jejich trvání bylo německé straně zdůrazněno.

Při *hodnocení vysídlení/vyhnání* vnímali německé politické strany, kromě PDS a kritiků deklarace ze strany CSU a CDU, deklaraci jako výraz lítosti české strany nad vysídlením/vyhnáním jako celkem. Ve skutečnosti ovšem nebezpečí negativních právních a politických důsledků vedlo českou politiku k tomu, aby

byla vrcholně opatrná. Reakce Sudetoněmeckého krajanského sdružení na výroky prezidenta Havla ukázaly, že německá strana může vstřícné, do oblasti morálky orientované gesto interpretovat jako přiznání mezinárodněprávní odpovědnosti a požadovat navrácení věcí do původního (předválečného) stavu, včetně kompenzace za majetek. V textu proto česká strana vyjádřila pouze lítost nad utrpením „nevinných lidí“ a zvláště nad „excesy“.

Z právního hlediska zůstalo vysídlení/vyhnání pro českou stranu nadále organickou součástí poválečného uspořádání, které bylo mezinárodněprávně zakotveno Postupimskou dohodou. Aby se vyhnula oslabení vlastních pozic, použila Praha v českém textu deklarace místo slova „vyhnání“ (nejbližší ekvivalent pro německé „Vetreibung“) podstatně méně určité „vyhánění“, označující nedefinovaný počet individuálních aktů vyhnání.[28]

Podobně se česká strana vyhnula slovu „bezpráví“, párovému pojmu k německému „Unrecht“, protože by v sobě mohl obsahovat právní hodnocení. Důsledně proto v českém textu používá slovo „křivda“, které se vztahuje k morální stránce problému. Někteří experti na mezinárodní právo, kteří měli ve své době důrazné výhrady k česko-německé smlouvě z roku 1992, tak deklaraci uvítali s tím, že česká strana svou právní pozici zlepšila a napravila údajné chyby a nedostatky uvedené smlouvy.[29]

Rovněž v pohledu na některé *právní akty* české strany se strany rozcházejí. Většina německých politiků chápe deklaraci jako dokument, v němž se česká strana distancuje od tzv. dekretů prezidenta Beneše a tzv. amnestijního zákona. Česká strana naopak nenechává prostor k pochybám: z jejího hlediska zůstává právní základna nedotčená.

28) Z právního hlediska je ovšem správné používat termín přesídlení (transfer), který je hlavním pojmem, používaným v této souvislosti v Postupimské dohodě. Další dva termíny (odsun-removal a vyhoštění-expulsion) používá dokument jen okrajově. Viz Potočný, M.: K otázce vyhnání tzv.sudetských Němců z Československa po skončení války Spojených národů s Německem. In: Kural, V. (ed.): *Studie o sudetoněmecké otázce:* Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, s. 187–188. I v anglickém překladu používala ČTK zpočátku místo „expulsion“ slovo „expelling“. Současný anglický překlad deklarace se vrátil k obvyklému “expulsion”, viz German-Czech Declaration on Mutual Relations and their Future Development of 21 January 1997, http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=1873 (stav: 3. 3. 2007)

29) Viz např. Potočný (1997), s. 187–188.

Strany se rozcházely i v tom, jak si představovaly ustavení *společných institucí,* jejichž vytvoření deklarace předpokládala. Všechny německé politické strany očekávaly, že se budou sudetští Němci podílet na práci diskusního fóra. CSU šla ovšem dál a přikládá velký význam tomu, aby paralelně probíhal „přímý dialog mezi sudetskými Němci a Čechy“. I česká strana zjevně od počátku vycházela z toho, že sudetští Němci budou v diskusním fóru zastoupeni. Důsledně ovšem odlišovala diskusní fórum jako platformu pro výměnu názorů od politických jednání. Proto zdůraznila, že partnerem české vlády zůstala vláda německá. Praha navíc zjevně nepředpokládala, že by sudetští Němci byli zastoupeni ve správní radě Fondu budoucnosti; z této pozice ovšem musela později ustoupit.

Pojetí *humanitárního gesta vůči obětem nacismu* se lišilo nejen mezi oběma stranami, ale i napříč německým politickým spektrem. Německá vláda se hlásila ke svému závazku, nechtěla ale jít cestou odškodnění jednotlivců a chtěla nechat dořešení otázky na společném fondu. Prezident Herzog, opozice i řada poslanců vládních stran podporovali myšlenku individuálního gesta vůči jednotlivým českým obětem. Deklarace tuto možnost nezmiňovala, zároveň ji ale ani nevylučovala. Česká strana individuální řešení do deklarace neprosadila a soustředila se, s ohledem na zkušenost polské strany, především na vytvoření česko-německého fondu budoucnosti a individuální přístup k obětem jeho prostřednictvím. Tato cesta se ukázala jako schůdná i efektivní.

Naplňování deklarace

Zásadní morální hodnotu deklarace představuje úcta k obětem nacismu i poválečného odsunu. Hlavní politickou „přidanou hodnotu“ pak přinesl závazek nezatěžovat vzájemné vztahy otázkami minulosti, přijatý na základě akceptace jinakosti postojů obou stran. Češi a Němci se zavázali tolerovat fakt, že každá strana setrvává u vlastního vnímání minulosti a řídí se odlišnými právními názory. Tím se deklarace důrazně hlásí k liberálním hodnotám a mohla se proto stát důležitým předělem ve vývoji vzájemných vztahů. Žádný další česko-německý dokument neobsahoval tak výrazné vyjádření společné vůle orientovat vztahy do budoucnosti a nepromarnit šance spolupráce a dobrého sousedského soužití.

Stanovisko amerického ministerstva zahraničních věcí přímo převzalo formulaci článku IV jako společný závazek obou stran a posílilo tak interpretaci deklarace právě v tomto směru.[30] Prohlášení Rady Evropy, zjevně adresované národům Balkánu, vítalo deklaraci jako povzbuzení pro další evropské národy „odhodit zátěž minulosti a připojit se ke komunitě demokratických národů Evropy".[31] Předsednictví EU uvítalo podpis deklarace jako historický pokrok v rozvoji dobrých vztahů mezi členskou zemí EU a asociovaným partnerským státem.[32]

Deklarace ovšem nemohla a neměla znamenat poslední slovo k historickým otázkám ve vzájemných vztazích. Na jedné straně šli již v roce 1997 prezidenti obou zemí při svých projevech za hranice deklarace. Václav Havel se ve své řeči ve Spolkovém sněmu obracel především proti ideologii Sudetoněmeckého krajanského sdružení, když odmítl konzervativní, nacionalistické pojetí vlasti, „Heimat". Zároveň hovořil zcela otevřeně o „vyhnaných" a o Němcích pocházejících z Československa, a zdůrazňoval, že jsou „vítáni jako naši někdejší spoluobčané, respektive jejich potomci". Roman Herzog oslovil občany na obou stranách česko-německé hranice, když prohlásil: „My, Němci, chceme o odpuštění poprosit a chceme odpustit."

Profesor Ferdinand Seibt, tehdy člen Společné komise historiků, právě tyto projevy hodnotil jako onu „politickou čáru" za minulostí. Byly to ale zejména levicové vlády v obou zemích, které přišly k moci v roce 1998 a které se snažily statut deklarace posílit a závazek článku IV upřesnit. Vláda Miloše Zemana se nejprve pokusila spolu s kancléřským úřadem navrhnout a připravit česko-německo-polský dokument, který by ještě jednou a důrazněji

30) "The Declaration marks an important step forward in overcoming the sometimes difficult legacy of World War II and its aftermath, and we commend the commitment of the Czech and German governments not to burden their relations with political and legal questions arising from the past." Viz Signing of the Czech-German Declaration. Press Statement by Nicholas Burns/Spokesman. January 22, 1997. U.S. Department of State, Office of the Spokesman.

31) *The Council of Europe and the Czech-German Peclaration*, Press Release, Strasbourg 22.1.1997, http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=26321&ido=14070&idj=1&amb=1

32) Brussels, 21 January 1997, 5328/97 (Presse 14), P 3/97, http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=26322&ido=14070&idj=1&amb=1

uzavřel otázky minulosti.[33] Iniciativa ovšem ztroskotala a nezájmu polské strany, která považovala dané otázky ve vztahu s Německem za uzavřené a navíc nechtěla „trilateralizovat" svůj do značné míry exkluzivní vztah se SRN.

V následujícím období šly cestou jednostranných, pokud možno koordinovaných a recipročních kroků. 8. března 1999 prohlásil Miloš Zeman při návštěvě v Bonnu dekrety prezidenta Beneše za „vyhaslé", a kancléř Schröder se zavázal, že spolková vláda nebude podporovat žádné nároky sudetských Němců vůči České republice. Velmi efektivně se rozvinula činnost Fondu budoucnosti, z jehož prostředků bylo vyplaceno individuálním obětem nacistického teroru v České republice celkem 45 mil euro. Navíc kancléř Schröder umožnil, aby proběhla jednání o odškodnění obětí „otrocké práce".[34]

V dubnu 2002, v době dočasné česko-německé krize ohledně dekretů prezidenta Beneše, přijala česká Poslanecká sněmovna usnesení, které zakotvilo jejich trvalou platnost. Zvláštností usnesení nebylo, že se na obraně dekretů shodly všechny strany parlamentu, ale to, že v preambuli přihlásila k česko-německé deklaraci i KSČM.[35] Strana tak de facto zcela obrátila svou původní pozici a posílila vnitropolitický základ statutu deklarace. V roce 2004, v reakci na krizi důvěry v polsko-německých vztazích pak posílil kancléř Schröder svůj závazek nepodporovat nároky odsunutých Němců a podepřel své stanovisko novou německo-polskou právní expertízou.[36] K této pozici se v listopadu 2004 přihlásila i předsedkyně CDU, Angela Merkelová, která se jí přidržuje i v rámci své vládní politiky.

33) Iniciativa pocházela od kancléřova poradce pro mezinárodní otázky, Michaela Steinera, bývalého velvyslance SRN v Praze a sondážní rozhovory probíhaly na podzim 1998.

34) Na základě dosažené dohody bylo k 31. 11. 2006 76.000 českým „totálně nasazeným" (příp. jejich příbuzným) vyplaceno celkem 209,3 mil euro. Viz *Bericht des Vorstands zur 20. Sitzung des Kuratoriums am 13./14. Dezember 2006. Auszahlungsbereich*, Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft", http://www.stiftung-evz.de/content/view/71/7/, stav: 10. 3. 2007

35) Usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR k poválečným prezidentským dekretům (25. dubna 2002)

36) Viz interview Gerharda Schrödera pro Hospodářské noviny, 4. 10. 2004. Podkladová expertíza viz Barcz, J. – Frohwein, J.: *Gutachten zur Ansprüchen aus Deutschland gegen Polen im Zusammenhang mit dem Zweiten Weltkrieg*: Warschau/Heidelberg 2004.

Na druhé straně se snažili SKS a jeho přímí političtí spojenci deklaraci, jejíž přijetí nebyli schopni odvrátit, využít k posílení svých pozic. Tato snaha neměla pouze virtuální podobu, ale i zcela konkrétní politický význam. Podpora CSU se soustředila na změnu právního status quo tím, že se snažila přimět českou politiku ke zrušení dekretů prezidenta Beneše. Nový právní stav měl zejména zvýšit šance sudetských Němců uspět u českých a mezinárodních soudů se svými soukromoprávními žalobami. Nejen z pohledu české politiky, ale i podle názoru Güntera Verheugena (v letech 1999–2004 komisaře EU pro rozšíření) mohl tlak na zrušení dekretů prezidenta Beneše zablokovat přístupové rozhovory EU s Českou republikou.

Zásadní úlohu sehrála Evropská komise. Na základě dohody mezi premiérem Zemanem a komisařem Verheugenem z 11. dubna 2002 byly vybrané dekrety prezidenta Beneše podrobeny právní analýze na slučitelnost s právem EU. Výsledná zpráva české stanovisko potvrdila a nepřímo tak stvrdila i deklaraci z roku 1997.[37] Měla rozhodující vliv pro hlasování o přijetí České republiky v Evropském parlamentu. Europoslanci CSU zde hlasovali sice v kontraproduktivním gestu jednomyslně proti, ani jejich pozice ale nebyla směrodatná. V německém Spolkovém sněmu podpořila přijetí České republiky i většina poslanců této strany, včetně předsedy Edmunda Stoibera.

Česko-německá deklarace tak byla nejen zásadní součástí procesu historické normalizace, ale i multilateralizace česko-německého vztahu. Jako taková měla mimo jiné dvojí efekt. Za prvé znamenala důležitou etapu postupné marginalizace Sudetoněmeckého krajanského sdružení a jeho zastánců v německé politice: ani jediný z deklarovaných cílů SKS nebyl naplněn, dokonce se nestal ani přímým předmětem jednání. I podpora ze strany CDU-CSU má čím dál tím více deklaratorní polohu: u příležitosti desátého výročí deklarace bylo sice vysloveno očekávání, že česká strana zruší dekrety prezidenta Beneše a zákon 115 z roku

37) The Czechoslovak Presidential Decrees in the Light of the *Acquis Communautaire*. Summary Findings of the Commission Services. European Commission, Brussels, 14.October, 2002.

1945.[38] Žádné politické kroky za tímto účelem ale německá federální vláda nepodnikala a nepodniká a v řadách SKS se rozmáhá deziluze. Ostatně i politika CSU začala po přijetí České republiky do EU akcentovat nikoli materiální, ale „morální restituci" – tedy návrat vysídlených sudetských Němců do dějin českých zemí.

Za druhé ovšem paralelně s posilováním pozice české strany rostlo i očekávání na straně většinové německé společnosti vůči české politice a společnosti. Po podpisu deklarace a přijetí České republiky do NATO byly původní obavy Prahy vnímány jako vyřešené. I představitelé německé levice očekávali, že česká strana podnikne kroky k tomu, aby zlepšila své vztahy se sudetskými Němci a učiní z nich „důležitou lobby" České republiky v SRN. I SPD a Zelení očekávali, že depolitizace tématu minulosti umožní, aby se česká politika a veřejnost vyjádřily k morálnímu problému odsunu. Česká politická scéna zůstala v této otázce velmi zdrženlivá.

Našla nicméně polohu, v níž se distancovala od vysídlení sudetských Němců, aniž by přitom oslabila svou právní pozici. Prezident Klaus brzy po svém zvolení prohlásil, že „v České republice i v Německu bychom si měli umět říci: toto se stalo, dnes už minulost nezměníme, z dnešního hlediska šlo o činy nepřijatelné".[39] Vláda České republiky v roce 2005 učinila dlouho očekávané gesto omluvy vůči těm (většinou bývalým) občanům Československa, kteří ji jako svou vlast bránili proti nacismu.

Naopak byl pro českou politiku nepřijatelný koncept Centra proti vyhánění. Snaha hledat „jediný správný výklad" minulosti je vnímána jako nesprávná, i kdyby to měl být výklad „český"; takový postup je navíc vnímán jako s deklarací nekompatibilní. Alexandr Vondra považuje Centrum za „nešťastné". Naopak česko-německé usmíření vnímá jako svého druhu vzor. Místopředseda poslanecké sněmovny Zaorálek hovoří v této otázce o potřebě koordinace s polskou stranou.

38) Viz prohlášení Jochen-Konrada Fromme, předsedy Skupiny vyhnanců, uprchlíků a vysídlenců v Poslanecké skupině CDU-CSU, *10 Jahre Deutsch-Tschechische Erklärung – Efolgsgeschichte mit Lücken*, 19.1.2007, http://www.cdu.de/archiv/2370_18960.htm.

39) Viz *Zahraniční politika České republiky. Data*, 3/2003, Ministerstvo zahraničních věcí, s.5, http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=9345

Poslanec Evropského parlamentu za ODS Jan Zahradil vnímá i tlak na historickou sebereflexi Turecka jako snahu vrátit oklikou sudetoněmecké téma na evropskou agendu. KSČM oceňuje odmítavý postoj SPD; v postoji CDU a CSU ale vidí „revanšistický způsob myšlení“. Otázka výkladu (a instrumentalizace) historie tak zůstává předmětem politické diskuse; ta se v česko-německé relaci (na rozdíl od relace německo-polské) odehrává na vedlejší scéně a kvalitu vztahů v zásadě nezatěžuje.

Závěr

Deset let po podpisu se deklaraci dostalo jednoznačně pozitivního hodnocení. Na nejvyšší úrovni se k ní vyjádřili premiér Mirek Topolánek a kancléřka Angela Merkelová při svém jednání 26. ledna 2007 v Praze. Jako ocenění práce Fondu budoucnosti vyznívá závazek obou stran pokračovat v jeho financování, ačkoli původně dohodnutá doba deseti let právě v roce 2007 vypršela. Vývoj česko-německých vztahů po roce 1997 potvrzuje, že sebelepší politická dohoda nemůže vyřešit sporné historické otázky, ani dosáhnout jednotné interpretace dějin. Česko-německá deklarace se ukázala jako významný politický dokument mimo jiné právě proto, že si takové cíle nekladla.

Jak se v Německu vzpomíná na minulost

Hans Henning Hahn

profesor východoevropských dějin
na Univerzitě Carla von Ossietzkého v Oldenburgu

Slovo *vyhnání* v Německu označuje jiné historické události a představuje odlišné asociace než slovo *odsun* v Česku. Z německého pohledu byl *odsun* Němců z Československa po druhé světové válce jen dílčí událostí *vyhnání*; historické konotace obou pojmů v německé a v české kolektivní paměti se značně liší. Česko-německá deklarace z roku 1997 se zabývá mezinárodními vztahy; z pohledu historiků je však významná zejména tím, že jeho zásada vzájemného respektu v otázkách rozdílných názorových postojů znamená zároveň princip, který je velmi důležitý při zacházení s kolektivní pamětí obou národů. Česká veřejnost věnovala způsobu, kterým se na *vyhnání* vzpomíná v Německu, dosud jen nepatrnou pozornost, a proto jsou rozdíly v tom, jak se vzpomíná v Čechách na *odsun* a v Německu na *vyhnání*, málo známé. Pro česko-německé diskuse jde o rozdíly velmi významné, a proto se pokusím načrtnout základní rysy běžného vzpomínání na minulost v Německu.

Odsun nebo vyhnání?

Zatímco české slovo *odsun* popisuje jasně ohraničitelnou historickou událost, v Německu se pojem *vyhnání* používá jako metafora pro obsáhlý a nikterak jasně identifikovaný souhrn událostí. Proto se v česko-německé diskusi o tom, zda se má místo výrazu *odsun* používat slovo *vyhnání*, nejedná zdaleka jen o sémantickou otázku. *Odsun* nemůže být označen slovem *vyhnání*, protože německá metafora *vyhnání* reprezentuje něco jiného, než co označuje slovo *odsun*, které se vztahuje pouze k vykázání a vysídlení Němců z Československa v letech 1945/46. V německé veřejnosti nebylo ale dodnes nijak objasněno, co přesně má slovo *vyhnání* označovat, tzn. kdo, kdy, kým a odkud byl vyhnán.